

woduje wzrost płac, przyczyni się do dalszego importu siły roboczej, przyhamuje poważnie rozwój gospodarczy, czego pierwsze objawy już obecnie można zaobserwować.

Proces starzenia się wywierać będzie coraz silniejszy wpływ na podział dochodu narodowego. Musi wzrosnąć spożycie, kosztem inwestycji przemysłowych, które utrzymywały się dotąd w NRF na wysokim poziomie. Wzrośnie też udział inwestycji nieprodukcyjnych — socjalnych. Znamiennym jednak przypomnieniem skutków wywołanych wojen przez wiele jeszcze lat będzie współczynnik feminizacji NRF, jeden z najwyższych w świecie.

JERZY BARTOSIK

AGENCJA KONTROLI ZBROJEŃ

Umowa poczdamska z dnia 2 VIII 1945 r. zobowiązywała mocarstwa okupacyjne do przeprowadzenia programu całkowitego rozbrojenia i demilitaryzacji Niemiec oraz do wyeliminowania lub nadzoru nad całym przemysłem niemieckim, który mógłby być użyty dla celów produkcji wojskowej (punkt 3 lit. i)¹. W wykonaniu umowy poczdamskiej Sojusznicza Rada Kontroli² wydała znaczną ilość aktów prawnych dotyczących demilitaryzacji i rozbrojenia. Wśród nich pierwszorzędne znaczenie posiadała proklamacja nr 2 z dnia 20 IX 1945 r., ustawa nr 8 z dnia 1 XII 1945 r. w sprawie zakazu wyszkolenia wojskowego, ustawa nr 25 z dnia 12 XI 1946 r. o nadzorze nad badaniami naukowymi, ustawa nr 34 z dnia 20 VIII 1946 r. o rozwiązaniu wszystkich struktur wojskowych i ustawa nr 43 z dnia 20 XII 1946 r. o zakazie produkcji, przywozu, wywozu i magazynowania materiałów wojskowych³. Szczególne znaczenie przywiązywać należy do postanowień odnoszących się do likwidacji przemysłu zbrojeniowego. Remilitaryzacja, jak dowodzi historia, rozpoczęła się zazwyczaj od złamania programu demilitaryzacyjnego⁴. Podkreślić wobec tego należy, że jeszcze w marcu 1947 r. Rada Ministrów Spraw Zagranicznych poleciła organom Sojuszniczej Rady Kontroli, aby zakończono

¹ „Zbiór Dokumentów PISM” 1946, nr 1, ss. 3—33.

² W. Friedmann, *The Allied Military Government of Germany*. London 1947, ss. 110—111; R. Moinier, *Le Conseil de Contrôle de Berlin. Un an de gouvernement interallié de l'Allemagne (août 1945-août 1946)*, „RGDIP” nr 1/1947, ss. 48—64.

³ A. Klafkowski, *Umowa poczdamska z dnia 2 sierpnia 1945 r. Podstawy prawne likwidacji skutków wojny polsko-niemieckiej z lat 1939—1945*. Warszawa 1960, ss. 296—300; tegoż, *Demilitaryzacja Niemiec jako zagadnienie prawa międzynarodowego*. „Wojskowy Przegląd Prawniczy” nr 1/1949, ss. 132—143; A. Rogalski, *Demilitaryzacja Niemiec i ich denazyfikacja*. „Strażnica Zachodnia” nr 9—11/1946, ss. 310—322; K. Skubiszewski, *Umowy paryskie z 23 października 1954 r. Studium z dziedziny prawa międzynarodowego*. „Przegląd Zachodni” nr 5—6/1955, ss. 64—66.

⁴ J. Gilas, *Demilitaryzacja i rozbrojenie — zakres pojęć*. „Wojskowy Przegląd Prawniczy” nr 3/1965, ss. 338—352.

do dnia 30 VI 1948 r. likwidację niemieckich fabryk artyleryjskich i lotniczych, zakładów produkcji czołgów i wszelkich fabryk wojennych tej kategorii⁵.

Z winy mocarstw zachodnich, zwłaszcza zaś Stanów Zjednoczonych, program całkowitego rozbrojenia Niemiec nie został nigdy w pełni wykonany, a w krótkim okresie czasu przystąpiono do ich remilitaryzacji⁶. Charakterystyczne jest, że w rokowaniach prowadzonych między mocarstwami okupacyjnymi w sprawie przyszłego traktatu pokojowego z Niemcami, państwa zachodnie nie wniosły żadnego wkładu do dyskusji nad jego klauzulami wojskowymi⁷. Traktowały one bowiem sprawę zbrojeń niemieckich jako odrębne zagadnienie, o którym powinny decydować wyłącznie państwa zachodnie, wiążące z nim własne, odmienne interesy.

W ten sposób sprawa zbrojeń niemieckich ze sprawy należącej do wszystkich państw okupacyjnych i innych państw sojuszniczych została przekształcona przez mocarstwa zachodnie w sprawę należącą do kompetencji NATO — sojuszu wojskowego, który wkrótce został powołany. Znamienna jest w tym świetle ewolucja postanowień paktu brukselskiego podpisanego dnia 17 III 1948 r.⁸. Wobec załamania koncepcji Europejskiej Wspólnoty Obronnej⁹ zwrócono się do tego układu, pierwotnie skierowanego przeciwko niemieckiej agresji. Został on zmieniony przez specjalny protokół, w wyniku którego przystąpiły doń Niemiecka Republika Federalna i Włochy. Usunięto również klauzulę antyniemiecką mówiącą o podjęciu wszelkich kroków, jakie miałyby być uznane za konieczne w wypadku realizowanej na nowo niemieckiej polityki agresji. Zastąpiono ją sformułowaniem mówiącym o zacieśnieniu jedności Europy oraz popieraniu jej postępującej integracji¹⁰. W zmienionej postaci pakt brukselski stał się podstawą tworzenia Unii Zachodnioeuropejskiej. Niemcy włączono zaś do sojuszu wojskowego skierowanego przeciwko państwom socjalistycznym.

Zgodnie z porozumieniem, stanowiącym uzupełnienie układu w sprawie utworzenia Europejskiej Wspólnoty Obronnej z dnia 27 V 1952 r., ustalono kon-

⁵ „Zbiór Dokumentów PISM” nr 5/1948, ss. 239—244.

⁶ L. Pastusiak, *Rola Stanów Zjednoczonych w remilitaryzacji Niemiec Zachodnich*. Warszawa 1964, ss. 9—79; K. Skubiszewski, jw., ss. 67—80.

⁷ Jedyna propozycja zachodnia w tym zakresie została przedłożona przez Stany Zjednoczone w dniu 29 IV 1946 r. w ramach projektu traktatu pokoju. Tekst: *Documents on Germany under Occupation 1945—1954*, pod red., B. Ruhn von Oppen. New York, Toronto, London 1954, 128 ss.

⁸ *Dokumentation zur Deutschlandfrage. Von der Atlantik-Charta 1941 bis zur Berlin-Sperre 1961*. Annexband: *Verträge*, pod red., H. von Sieglera. Bonn. Wien. Zürich 1961, ss. 14—16.

⁹ A. Calus, *Nieudane próby ustanowienia Europejskiej Wspólnoty Obronnej oraz Europejskiej Wspólnoty Politycznej*. „Przegląd Zachodni” nr 3/1964, ss. 94—125.

¹⁰ Tekst: *Annuaire Européen*, t. II, ss. 312—317. Art. II protokołu I przewidywał wprowadzenie następującej zmiany: „The sub-paragraph of the Preamble to the Treaty: „to take such steps as may be held necessary in the event of renewal by Germany of a policy of aggression” shall be modified to read: “to promote the unity and to encourage the progressive integration of Europe”. Por. K. Skubiszewski, jw., ss. 114—118.

tyngenty wojskowe dla Niemieckiej Republiki Federalnej¹¹. Ponieważ program remilitaryzacji Niemiec zachodnich spotkał się z zdecydowanym sprzeciwem światowej opinii publicznej, dla jej uspokojenia przewidziano z jednej strony specjalny system kontroli zbrojeń, z drugiej zaś NRF wyrzekła się produkcji określonych rodzajów broni. Załącznik I do protokołu III zawierał oświadczenie kanclerza federalnego NRF Konrada Adenauera, w którym zobowiązywał się on w imieniu NRF do nieproduktowania na terytorium NRF żadnej broni atomowej, chemicznej i bakteriologicznej¹². W załączniku II do wspomnianego protokołu podano definicje wymienionych rodzajów uzbrojenia¹³. NRF zobowiązała się również do nieproduktowania pewnych rodzajów broni w formie warunkowej¹⁴. Zobowiązanie to dotyczyło: pocisków o dalekim zasięgu, pocisków kierowanych, min magnetycznych, okrętów wojennych z wyjątkiem mniejszych okrętów, przy czym dopuszczalny tonaż nie mógł przekraczać 3 000 ton a łodzi podwodnych 350 ton. Nadto NRF nie zezwalano na posiadanie okrętów o specjalnym rodzaju napędu (tj. atomowym) a także bombowców przeznaczonych dla celów strategicznych¹⁵.

Przestrzeganie zakazu produkowania miało być kontrolowane. W tym celu ustalono, że kontroli podlegać będą nie tylko bronie zakazane, lecz także bronie nie objęte warunkowymi zakazami a parametrami zbliżone do tych broni lub też pewne substancje stosowane dla produkcji takich środków wojskowych¹⁶. W tym celu powołano również specjalną Agencję.

Utworzona na podstawie protokołu nr IV Agencja Kontroli Zbrojeń zorganizowana została w sposób centralny¹⁷. Na jej czele stoi dyrektor, który wraz z wicedyrektorem oraz szefami wydziałów informacji i badań, inspekcji i kontroli, informacyjno-prawnego, kieruje sztabem powołanym w odpowiedniej proporcji z obywateli państw członkowskich¹⁸. Dyrektor mianowany przez Radę Unii Zachodnioeuropejskiej na lat 5 bez możliwości ponownego mianowania podlega wraz z współpracownikami kontroli administracyjnej Sekretar-

¹¹ Art. 1 protokołu II dotyczącego sił zbrojnych Unii Zachodnioeuropejskiej podpisany w dniu 23 X 1954 r. powoływał się, że kontyngenty narodowe dla Belgii, Francji, Holandii, NRF i Włoch ustalono w porozumieniu dołączonym do projektu traktatu w sprawie Europejskiej Wspólnoty Obronnej podpisanym w dniu 27 maja 1952 r. Tekst protokołu II: *Annuaire Européen*, t. II, ss. 316—320. W przypisie 1 na s. 317 wyjaśniono, że porozumienie ustalające kontyngenty nie zostało opublikowane. Podano tu informacje, że dla Niemiec wysokość kontyngentu ustalono na 12 dywizji, 1350 samolotów i pewną ilość jednostek morskich nadbrzeżnych.

¹² *Annuaire Européen*, t. II, ss. 322—325.

¹³ Tamże, ss. 324—325.

¹⁴ Wspomniany załącznik I.

¹⁵ Załącznik III. Tamże, s. 327.

¹⁶ Załącznik IV do protokołu III. Tamże, ss. 326—329.

¹⁷ Tamże, ss. 328—329.

¹⁸ Agencja Kontroli Zbrojeń zatrudnia 49 osób w tym 22 funkcjonariuszy międzynarodowych. Por. R. Fletcher, *Existing Arrangements for International Control of Warlike Material. I. Western European Union*. "Disarmament and Arms Control. An International Quarterly Journal" nr 2/1963, s. 148.

rza Generalnego Unii Zachodnioeuropejskiej¹⁹. Agencja ma za zadanie sprawdzić czy dotrzymane są zobowiązania ustanowione w protokole mówiącym o kontroli zbrojeń oraz bezwarunkowe i warunkowe zakazy produkcji broni ustalone w załącznikach II i III. Postanowienia o Agencji przewidują więc zasadnicze elementy systemu kontroli zarówno ilościowej — poziomu uzbrojenia ciężkiego państw członkowskich na kontynencie europejskim, jak i zakazu produkcji broni ABC ustanowionego dla NRF. Państwa członkowskie zostały zobowiązane do składania Agencji sprawozdań w odpowiedzi na ustalony przez nią kwestionariusz, różny dla każdego typu uzbrojenia poddanego kontroli²⁰. Znajdują się w takim kwestionariuszu pytania o ilość posiadanego uzbrojenia w ciągu bieżącego roku, o zakupy i pomoc zagraniczną oraz o produkcję wewnętrzną. Sprawozdania mogą być sprawdzane. Agencja posiada znaczne możliwości uzupełnienia poprzednich informacji, otrzymuje bowiem od państw członkowskich dane o globalnej produkcji względnie o zakupach zagranicznych, informacje natury budżetowej dotyczące kredytów uzyskanych na cele zbrojeniowe a także o wykonaniu budżetów i kredytów. Agencja dysponuje również informacjami o pomocy wojskowej udzielonej przez Stany Zjednoczone i Kanadę państwom członkowskim Unii Zachodnioeuropejskiej na kontynencie europejskim. Metoda stosowana dla wykrycia ewentualnych naruszeń sprowadza się do porównania sprawozdań rocznych z cyframi ustalonymi dla każdego państwa członkowskiego na określony czas. Jeżeli porównanie tych materiałów nie wykazuje żadnych naruszeń, Agencja uznaje poziom zbrojeń jakiegos państwa za właściwy dla danego roku.

Agencja może także podejmować na kontynencie europejskim wyrwykowe badania, wizytacje i inspekcje w fabrykach, składach, jednostkach wojskowych o ile nie znajdują się one pod dowództwem NATO²¹. W tym ostatnim przypadku kontrolę mogą wykonywać odpowiednie organy NATO²². Inspekcje Agencji nie noszą charakteru stałego, lecz przeprowadzane są dorywczo w nieregularnych odstępach czasu. Charakterystyczne jest, że zgodnie z statutem mają one przebiegać w duchu harmonii i współpracy²³. Członkowie Agencji przeprowadzający inspekcje uzyskują na żądanie prawo dostępu do

¹⁹ Pierwszym dyrektorem Agencji był admirał E. Ferreri, zmieniony następnie przez generała L. Lombardi. Zastępcą dyrektora był zrazu generał-porucznik Backer a następnie generał-porucznik G. C. Buurman van Vreeden. Szefem I wydziału jest M. Coignard, szefem II wydziału był zrazu wicemarszałek Pidcock a następnie generał Stockdale, szefem III wydziału był dr Thieme a następnie dr H. J. Osthus. Agencja ma siedzibę w XVI dzielnicy Paryża. Por. *Annuaire Européen*, t. V—XI, passim.

²⁰ Art. 13 protokołu IV.

²¹ Art. 7 § 2 punkt b protokołu IV.

²² Art. 8 protokołu IV brzmi: "With respect to forces and depots under N.A.T.O. authority, test checks visits and inspections shall be undertaken by the appropriate authorities of the North Atlantic Treaty Organisation. In the case of the forces and depots under the Supreme Allied Commander, Europe, the Agency shall receive notification of the information supplied to the Council through the medium of the high-ranking officer to be designated by him".

²³ Art. 11 protokołu IV.

właściwych fabryk i składników oraz wgląd do niezbędnej dokumentacji. Przy przeprowadzaniu inspekcji współpracują oni z odpowiednimi władzami państw, na terenie których prowadzone są inspekcje. Władze te mogą uczestniczyć w nich na własne żądanie²⁴. W praktyce badania przeprowadzane są przez grupy inspekcyjne złożone z 3 ekspertów. Dyrektor Agencji uprzedza o inspekcji władze danego kraju za pośrednictwem przedstawicielstwa tego państwa w NATO co najmniej na 5 dni przed terminem jej przeprowadzenia²⁵.

Prawa i obowiązki inspektorów zostały określone w regulaminie zatwierdzonym przez Radę Unii Zachodnioeuropejskiej²⁶. Mają oni m. in. obowiązek składania dyrektorowi Agencji sprawozdań z odbytych inspekcji. Inspektorzy zobowiązani są do zachowania w tajemnicy wiadomości uzyskanych w trakcie pełnienia swych obowiązków służbowych. Interesy prywatne zostały zabezpieczone w ten sposób, że niekorzystne naruszenie zasad tajemnicy może być ścigane sądowo²⁷. Dane uzyskiwane ze sprawozdań oraz inspekcji przedstawiane są przez dyrektora Agencji w raportach przesyłanych Radzie Unii Zachodnioeuropejskiej.

Na ogół w pracach poświęconych Agencji Kontroli Zbrojeń starano się wykazać na podstawie interpretacji jej statutu, iż jest ona rzadkim przykładem udanego eksperymentu w zakresie kontroli zbrojeń. Niektórzy autorzy zachodni uważają nawet, że może ona służyć za modelowe rozwiązanie w ewentualnych traktatach wprowadzających taką kontrolę w skali powszechnej²⁸. Takie stanowisko zdeterminowane jest częściowo tym, że autorzy ci nie weryfikują osiągniętych wyników z praktyką samej Agencji. Praktyka dowodzi natomiast dobitnie jak niewielką rolę odegrały postanowienia kontrolne zarówno w umocnieniu warunkowych zakazów produkcji, jak i w zakresie bezwarunkowych zakazów produkcji zbrojeń obowiązujących Niemcy.

Przykładowo można wskazać, że kontrola pułapów zbrojeniowych miała miejsce w 19 wielkich składach wojskowych w 1956 r. a w 15 w 1957 r. Była

²⁴ Art. 12.

²⁵ J. Symonides, *Kontrola międzynarodowa*. Toruń 1964, s. 149.

²⁶ Tekst regulaminu wykonawczego do art. 11 protokołu IV: *Annuaire Européen*, t. IV, ss. 280—285. Podkreślić należy, że regulamin zawiera także takie postanowienia, których nie zapowiedziano w protokole IV. W § 2 i 3 ustalono, że notyfikacja o inspekcji, która ma być przeprowadzona będzie dokonywana za pośrednictwem NATO i przedstawiciela danego państwa w NATO. Stosownie do § 4 władze państwa, na terenie którego ma być przeprowadzona inspekcja mogą ostrzec jednostkę kontrolowaną.

²⁷ Specjalna konwencja uregulowała zagadnienia wiążące się z powołaniem trybunału kompetentnego do rozpatrywania sporów powstających na tle ochrony interesów prywatnych wskutek dokonywania inspekcji. Tekst konwencji: *Annuaire Européen*, t. V, ss. 245—257. Por. uwagi E. Bauer, *Westeuropäische Union. Wörterbuch des Völkerrechts*, pod. red., H. J. Schlochauera. Berlin 1962, t. II, s. 836.

²⁸ E. Menzel, *Die Rüstungskontrolle der Westeuropäischen Union des NATO-System*. „Europa-Archiv” 1957, s. 9774; L. T. Merchant, *Progress toward European Security*. „The Department of State Bulletin” 1954, nr 306, s. 845. Słusznie poddaje te poglądy krytyce A. Skowroński, *NRF wobec problemu rozbrojenia*. „Sprawy Międzynarodowe” nr 2/1961, ss. 11—16. Myli się jednak kiedy wypowiada opinie, że w stosunku do NRF w związku z pewnymi broniami stosowano kontrolę rozbrojeniową (kontrola rozbrojenia jakościowego).

wykonywana przez grupy inspekcyjne składające się z przedstawicieli Agencji i NATO. W latach 1956—57 kontrola ilościowa produkcji oraz kontrola nie-fabrykowania miała miejsce w 20 fabrykach, z których trzy zajmują się produkcją broni. W tym samym okresie dyrektor Agencji wizytował 28 zakładów przemysłowych i naukowych na ich prośbę. W żadnym wypadku nie stwierdzono naruszenia postanowień układów paryskich²⁹.

Z publikowanych fragmentarycznych informacji o działalności Agencji Kontroli Zbrojeń wynika, że inspekcje w zakresie kontroli ilościowej były przeprowadzane w niektórych fabrykach i składach także w latach następnych jednakże i one nie doprowadziły do stwierdzenia przekroczeń³⁰. Fakt, że nie ustalono żadnego naruszenia postanowień układów paryskich wynika z jednej strony z tego, że kontrola nie jest związana z rzeczywistym ograniczeniem potencjału militarnego, gdyż pułapy zbrojeń przewidziane dla poszczególnych państw członkowskich ustalane były w maksymalnych granicach ich możliwości. Tak więc wyniki kontroli zamiast przyczynić się do ograniczenia zbrojeń, mogą spowodować odwrotny skutek, gdyż wskazywać mogą na ewentualne zaniedbanie członków w osiągnięciu ustalonych maksymalnych limitów. Z drugiej strony NRF zainteresowana w zniesieniu określonego warunkowego zakazu produkcji jakiegoś rodzaju broni mogła, jak dowodzi praktyka w ramach przewidzianej procedury spowodować uchylenie zakazów produkcji coraz to innych rodzajów broni. I tak uchwałą Rady Unii Zachodnioeuropejskiej z dnia 9 V 1958 r. na wniosek Głównodowodzącego NATO w Europie i wniosek rządu NRF zniesiony został zakaz produkcji pocisków kierowanych przeciwpancernych. W rok później 21 X 1959 r. Rada Unii Zachodnioeuropejskiej zezwoliła NRF na produkcję zapalników zapalanych z bliska i produkcję pocisków kierowanych ziemia-powietrze i powietrze-powietrze. Uchwałą z dnia 17 V 1961 r. Rada wyraziła zgodę na zniesienie zakazu produkcji min automatycznych, z minami magnetycznymi włącznie oraz wydano zezwolenie na posiadanie przez NRF niszczycieli uzbrojonych w taktyczne pociski kierowane. Uchwałą Rady Unii Zachodnioeuropejskiej z 19 X 1962 r. zezwolono Niemcom na posiadanie pewnej ilości łodzi podwodnych o wyporności do 450 ton, w październiku 1963 r. Rada Unii podjęła uchwałę udzielającą Niemcom zachodnim zezwolenia na produkcję 6 łodzi podwodnych o tonażu do 1 000 ton³¹.

Jeśli chodzi o zakazy broni atomowej, biologicznej i chemicznej nałożone na Niemcy, to kontrola bądź nie została w ogóle podjęta, bądź też nie wyszła poza stadium wstępnych eksperymentów. W zakresie broni chemicznej Rada

²⁹ E. Ferreri, *L'Agence de l'UEO pour le Contrôle des Armements. Annuaire Européen*, t. V, s. 43.

³⁰ *Annuaire Européen*, t. V—XI, passim.

³¹ Dokumentację tę udostępnił w języku polskim P. Lippóczy, *Dokumenty z historii najnowszej. Zakazy zbrojeń a remilitaryzacja NRF*. „Sprawy Międzynarodowe” nr 6/1963, ss. 121—123.

Unii Zachodnioeuropejskiej zatwierdziła w 1959 r. listę produktów i substancji chemicznych, które mogą być użyte dla produkcji broni znajdujących się pod kontrolą Agencji. Lista ta wymieniała 2 rodzaje substancji. Jedne, które mogą być również użyte dla celów cywilnych i drugie, które nie nadają się do takiego użytkowania. Kraje, które mają prawo produkowania broni chemicznej zostały zapytane w kwestionariuszu rocznym Agencji, czy rozpoczęły produkcję broni zawierającej substancje chemiczne znajdujące się na liście Rady oraz odnośnie do ich potrzeb w zakresie produktów nadających się zarówno dla cywilnego, jak i wojskowego użytku³². W następnych latach Agencja zgromadziła jedynie informacje nadające się do zaplanowania inspekcji produkcji broni chemicznej państw członkowskich zaś lista broni chemicznej podlegającej kontroli została rozszerzona o nowe rodzaje wysoko toksycznych substancji³³.

Dopiero w 1961 r. dokonano pierwszych inspekcji w laboratoriach i fabrykach zdolnych do produkowania broni chemicznej na terenie NRF. Podobnie jak w poprzednich wypadkach inspekcje nie ujawniły, aby tego rodzaju broń była w kilku wizytowanych laboratoriach i fabrykach produkowana³⁴.

Również niewiele uczyniła Agencja w zakresie kontroli broni biologicznej. Prace w tym zakresie nie wyszły poza fazę wstępną. Ustalona lista substancji biologicznych podlegających kontroli Agencji była w miarę możliwości uzupełniania, a ilości tych produktów, które powinny być przedmiotem kontroli zostały zatwierdzone przez Radę Unii Zachodnioeuropejskiej w 1959 r. Agencja przeprowadziła pewne prace badawcze nad dokumentacją i możliwościami masowej hodowli patogenicznych mikroorganizmów, które mogłyby być użyte w wojnie biologicznej. Dopiero niedawno przeprowadzono serię eksperymentalnych wizyt w laboratoriach i fabrykach NRF zdolnych do produkcji takiej broni³⁵.

Natomiast w odniesieniu do kontroli nad wykonywaniem zakazu broni atomowej stwierdzić należy, że Agencja w ogóle nie przystąpiła do prac w tym zakresie. Jak podkreślono w literaturze podjęcie stosownych działań było całkowicie niemożliwe. Agencja nie dysponowała bowiem, ani odpowiednio wykwalifikowanym personelem, ani też wymaganymi uprawnieniami³⁶. Z drugiej strony wynikało to z faktu, że bezwzględny zakaz produkcji dotyczy tylko NRF, natomiast pozostali członkowie nie podlegają temu ograniczeniu. Art. 3 protokołu III przewiduje jedynie, że gdy udoskonalanie broni atomowej, biologicznej i chemicznej na terytoriach stron na kontynencie europejskim wyjdzie poza badania wstępne i jeżeli przystąpiły one

³² *Annuaire Européen*, t. VII, s. 211.

³³ Tamże, t. VIII, s. 195.

³⁴ Tamże, t. IX, s. 167.

³⁵ R. Fletcher, *iw.*, s. 150.

³⁶ Tamże.

do produkcji takich broni, to wielkość jej zapasów w Europie ma być ustalona przez Radę Unii Zachodnioeuropejskiej zwykłą większością głosów. Żadne z zainteresowanych państw nie zawiadomiło, że produkcja tych broni wyszła ze stadium eksperymentów. W czasie sesji 1962 r. Zgromadzenie Unii Zachodnioeuropejskiej uchwaliło rezolucję proponującą Francji poddanie jej zbrojeń atomowych kontroli Agencji³⁷. Nie jest wiadomym, by Francja odpowiedziała pozytywnie na tę propozycję.

Można spotkać wypowiedzi, iż układy paryskie stanowią środek zapobiegania niebezpieczeństwu niewspółmiernego wzrostu niemieckich sił zbrojnych, jednocześnie umożliwiając NRF uczestniczenie w stopniu koniecznym w systemie obronnym państw zachodnich. Podkreśla się, że NRF podlega ograniczeniom i bezwzględny zakazom zbrojeniowym oraz, co ważniejsze, iż nie są to ograniczenia i zakazy fikcyjne i że są one kontrolowane. Wreszcie kanclerz NRF dr L. Erhard w przemówieniu w *Bundestagu* w dniu 25 III 1966 r. charakteryzując propozycje NRF w sprawie pewnych pociągnięć politycznych i rozbrojeniowych, jakie miały być przedłożone większości państw w świecie, przypominając paryskie zobowiązania NRF z 1954 r. utrzymywał, że inne państwa powinny pójść śladami NRF. Zdumiewać może wypowiedź Erharda. Praktyka kilkunastoletniego funkcjonowania Agencji Kontroli Zbrojeń najlepiej dowodzi jak wielka istnieje różnica między słowami a rzeczywistością.

Przede wszystkim podkreślić należy, że tylko dostatecznie szerokie ograniczenia i zakazy zbrojeniowe, obowiązujące bezwzględnie i bez możliwości ich wypowiedzenia lub rewizji mogłyby stanowić skuteczne gwarancje, że zbrojenia niemieckie nie zagrażą społeczności międzynarodowej. Z punktu widzenia istoty zakazów i ograniczeń stwierdzić można, że powinny podlegać one nie tylko na zakazie lub ograniczeniu produkcji zbrojeniowej na terytorium konkretnego państwa, lecz obejmować także zakaz importu broni, zakazanej lub w innych wypadkach tych ilości broni, które przekraczają ustalone pułapy. Zakazy importowe powinny być także uzupełnione zakazem prowadzenia badań naukowych oraz prac konstrukcyjnych nad zakazanymi broniąmi zarówno na terytorium narodowym, jak również poza jego granicami. Wreszcie konsekwencją tych wszystkich ograniczeń powinien być zakaz szkolenia wojskowego członków narodowych sił zbrojnych z wymienionymi broniąmi nawet poza granicami tego państwa i niezależnie od tego, jakie państwo obce i na jakich warunkach będzie takie szkolenie umożliwiał.

Doświadczenia w zakresie kontroli międzynarodowej wskazują, że kontrola szerszych zobowiązań zbrojeniowych może być skuteczna tylko wtedy, gdy będzie z istoty swej stałą, gdy inspekcje i badania na miejscu będą przeprowadzane niezależnie od tego czy istnieją podejrzenia, że obowiązujące za-

³⁷ R. Pinto, *Les Organisations Européennes*. Paris 1963, s. 206.

kazy i ograniczenia są naruszane, czy też opinia publiczna skłania się do wniosku, że są one w pełni respektowane. Z innego punktu widzenia kontrola międzynarodowa tylko wtedy spełnia swą rolę, gdy w organach nadzorujących uczestniczą te właśnie państwa, którym najbardziej zależeć może na uzyskaniu sprawdzonej informacji o rzeczywistym stanie wykonywania postanowień zbrojeniowych jakiejś umowy³⁸.

Konfrontacja traktatów paryskich i praktyki Agencji Kontroli Zbrojeń w zakresie ograniczenia i kontroli zbrojeń niemieckich z teoretycznym modelem ograniczeń zbrojeniowych i kontroli międzynarodowej ustalonym na podstawie analizy prawa traktatowego i licznych precedensów dowodzi, że zarówno ograniczenia i zakazy w zakresie zbrojeń niemieckich, jak również wzorzec kontroli zostały opracowane w sposób niewłaściwy.

Zakazy szeregu rodzajów broni ofensywnej obowiązywały NRF na zasadzie ograniczenia warunkowego. Dlatego też nie posiadały większego znaczenia i nie stanowiły w istocie żadnej gwarancji. Jeśli wziąć pod uwagę, że w trakcie podpisywania układów paryskich NRF znajdowała się w początkowym stadium remilitaryzacji, można było je traktować jako dyrektywę dla planowego rozwoju zbrojeń niemieckich według kolejności wskazywanej przez Radę Unii Zachodnioeuropejskiej. Znamienne jest również, że jak to stwierdza się w kolejnych obwieszczeniach ministra spraw zagranicznych NRF o zwolnieniach NRF przez Radę Unii Zachodnioeuropejskiej ze zbrojeniowych zakazów produkcyjnych, uchylano obowiązywanie tych ograniczeń na podstawie wniosku rządowego NRF. Dla przykładu pierwsze zwolnienie NRF z zobowiązań traktatu paryskiego nastąpiło w dniu 9 V 1958 r. a więc w 2 miesiące od złożenia przez rząd NRF w dniu 13 III 1958 r. właściwych wniosków³⁹. Podkreślić także należy, że warunkowe ograniczenie produkcji zbrojeniowej nie zostało uzupełnione niezbędnymi zakazami w zakresie prac konstrukcyjnych i badań naukowych. Równoległe zatem do dyplomatycznych wysiłków NRF o uchylenie jakiegoś ograniczenia warunkowego prowadzone były prace badawcze i konstrukcyjne nad zakazaną bronią. Wkrótce po uchyleniu zakazu okazywało się, że przemysł zbrojeniowy NRF dysponuje bardzo nowoczesnymi prototypami⁴⁰.

Już w okresie przygotowywania układów paryskich, jak również w okresie bezpośrednio następującym po ich zawarciu, stwierdzono wielokrotnie, że wyrzeczenie się broni masowej zagłady według ujęcia z układów paryskich nie stanowi żadnej gwarancji. Samo sformułowanie zobowiązań i kontekst, w jakim one występują, nasuwają poważne wątpliwości. Niemiecka Republika

³⁸ J. Symonides, *iw.*, ss. 5—29.

³⁹ P. Lippóczy, *iw.*, ss. 121—122.

⁴⁰ Zwrócił na to uwagę ambasador S. K. Carapkin na 201 posiedzeniu Konferencji Komitetu Rozbrojeniowego 18 Państw w dniu 23 VII 1964 r. w nawiązaniu do działalności zachodnoniemieckiej firmy *Waffen-und-Luftrüstung* w zakresie doświadczeń z wielostopniowymi raketami balistycznymi. Por. Doc. ENDC/PV. 201.

Federalna wyrzekła się produkcji broni atomowej tylko na swym terytorium. Nie przewidziano natomiast wyrzeczenia się posiadania lub użytkowania takiej broni, nie dołączono również klauzuli o jej nieprzyjmowaniu z wszelkich możliwych źródeł lub o zakazie produkcji na terytorium innych państw za ich zgodą, czy we współpracy z nimi. W literaturze niejednokrotnie podkreślano, że w sprawie wymienionych sytuacji nie przewidziano żadnych zobowiązań NRF⁴¹. Politycy NRF bardzo skwapliwie wypowiadają podobną opinię⁴².

Z drugiej strony instruktywny jest fakt, że niepełny zakaz broni masowej zagłady w stosunku do NRF w układach paryskich zredagowany został w sposób sugerujący, iż NRF nie była uprzednio związana żadnymi normami prawa międzynarodowego zakazującymi posiadania przez nią broni jądrowej. Zastosowanie konstrukcji wyrzeczenia się broni atomowej przez NRF, co układy przyjmują do wiadomości, sugeruje, że bez dobrowolnej koncesji tej treści nie istniały ze strony NRF żadne zobowiązania. Sformułowanie układów paryskich dotyczące zakazu broni masowej zagłady w odniesieniu do NRF, jak również rozwiązanie zagadnienia kontroli nad wykonywaniem tego postanowienia stanowią naruszenie umowy poczdamskiej z dnia 2 VIII 1945 r. Po pierwsze zmniejszył się w porównaniu z umową poczdamską zakres zakazu. Po drugie, układy paryskie bez zgody wszystkich stron umowy poczdamskiej przekształciły zagadnienie zbrojeń niemieckich ze sprawy należącej do kompetencji państw sojuszniczych i sprzymierzonych w sprawę należącej do kompetencji państw imperialistycznych. Słusznie zatem podkreślano, że układy paryskie nie będą stanowić przeszkody w rozwoju broni jądrowej NRF, jeśli wymagać tego będą agresywne cele imperializmu, których rzecznikiem jest NATO i powiązana z nim UZE⁴³.

W odniesieniu do autonomicznego zagadnienia kontroli międzynarodowej nad przestrzeganiem ograniczeń w zakresie zakazu produkcji broni masowej zagłady w NRF podkreślić trzeba, że wadliwy jest skład organu kontrolującego. W Agencji Kontroli Zbrojeń uczestniczą bowiem sojusznicy NRF, zainteresowani w powiększaniu potencjału zbrojeniowego sojuszu. Z drugiej strony znamienne jest, że wstępną eksperymentalną kontrolą na miejscu objęto jedynie w ostatnich latach broń chemiczną i biologiczną. Nigdy nie doszło natomiast do kontroli zakładów niemieckich w zakresie broni jądrowej, co

⁴¹ L. Beaton, J. Maddox, *The Spread of Nuclear Weapons*. London 1962, s. 110.

⁴² W wywiadzie udzielonym „The Reporter” (z kwietnia 1957 r.) ówczesny minister obrony F. J. Strauss stwierdził, że układy paryskie nie ustanawiają zakazu badań wojskowych i zakazu opracowywania konstrukcji broni jądrowej. Podobnie interpretował zobowiązania NRF w kontekście debaty nad ratyfikacją układu moskiewskiego Erler, deputowany do Bundestagu. Por. „Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung” nr 16/1964. W kontekście układów paryskich można również, jak czyni to rząd NRF uzasadniać legalność udziału NRF w wielostronnych siłach zbrojnych. Zob. Nota rządu NRF do rządu ZSRR z 2 IX 1964 r.

⁴³ J. Schulz, *Die Haltung der beiden deutschen Staaten zur Abrüstung im Lichte des Völkerrechts*. „Staat und Recht” nr 8/1965, s. 1278; A. Skowroński, jw., s. 15; K. Skubiszewski, jw., s. 119.

zresztą w praktyce nie miałyby większego znaczenia. W myśl bowiem postanowień układów, kontrolą można objąć jedynie stadium produkcji. Nie są kontrolowane zatem badania w zakresie wojskowego wykorzystania energii jądrowej, jak również prace konstrukcyjne. Przypomnieć także należy, że kontrola w zakresie broni jądrowej, tak jak każda kontrola na miejscu w systemie Unii Zachodnioeuropejskiej, odbywałaby się za uprzednią notyfikacją. Postanowienie takie stawia pod znakiem zapytania efektywność kontroli.

Niewłaściwy wzorzec kontroli międzynarodowej oraz fakt, że w ustawie NRF w sprawie pokojowego wykorzystania energii atomowej i ochrony przed mogącym stąd wyniknąć ryzykiem⁴⁴ (z 23 XII 1959 r.) brak wyraźnych klauzul zakazujących badań nad wykorzystaniem tej energii w celach wojskowych spowodował, iż wykonano już wiele prac badawczych w tym zakresie. Kręgi militarystyczne korzystając z równouprawnienia sektora prywatnego i państwowego w przedmiocie wykorzystania energii atomowej zainteresowały przemysł prywatny badaniem zagadnień o znaczeniu wojskowym. Nic więc dziwnego, że podjęto już nawet starania w celu wprowadzenia do ustawy 1959 r. klauzuli upoważniającej stosownie według ustawy organy do wydawania oficjalnego zezwolenia na badania wojskowe nad energią atomową⁴⁵. Prowadzone jest również przy współpracy ze Stanami Zjednoczonymi szkolenie żołnierzy NRF w zakresie posługiwania się bronią jądrową. Niedawno światową opinię publiczną, poruszyła wiadomość, że zachodni Niemcy lotnicy pełnią również służbę w powietrzu na samolotach z podwieszonymi bombami atomowymi. Zwrócić należy także uwagę, że zawarte ostatnio porozumienie w ramach NATO w sprawie przekazywania informacji atomowych nie uwzględniało różnic między państwami członkowskimi, przeciwnie przewidywało jednakże zasady przekazywania takiej informacji tak dla NRF, jak i dla innych członków NATO⁴⁶. Podobnie pogodzić można także zakazy broni masowej zagłady ustanowione w stosunku do NRF w układach paryskich z propozycjami tworzenia wielostronnych sił jądrowych, których NRF miałyby się stać człon-

⁴⁴ Sformułowania precyzujące cele ustawy nie zakazują wyraźnie działalności wojskowej w zakresie wykorzystania energii atomowej. Wskazówki, iż ustawa powinna zapobiec zagrożeniu wewnętrznego lub międzynarodowego bezpieczeństwa NRF, które mogłoby powstać wskutek użytkowania lub wyzwolenia energii atomowej oraz, że powinna ona umożliwić NRF wypełnienie międzynarodowych zobowiązań w zakresie energii atomowej i ochrony przed promieniowaniem, odsyłają do bliżej nieokreślonych źródeł prawa międzynarodowego w taki sposób, jak gdyby z góry liczone się, że na mocy porozumień z państwami kapitalistycznymi NRF może zmieniać swe zobowiązania. Tekst ustawy: *Progress in Nuclear energy. Series X. Law and Administration. Nuclear Liability*, pod red. J. L. Weinstaina. Oxford. London. New York. Paris, 1962, t. III, ss. 409—427.

⁴⁵ N. W. Raskow, *Rol gospodarstwa w sozdanii atomnoj promyszliennosti Zapadnoj Giermanii*. „Wiestnik Leningradzkiego Uniwersyteta” Seria Ekonomiki, Filozofii i Prawa nr 4/1964, s. 6.

⁴⁶ Por. oświadczenie Agencji TASS w sprawie porozumienia zawartego między państwami należącymi do NATO o współpracy w zakresie wymiany informacji atomowych z dnia 24 lipca 1964 r. „Zbiór Dokumentów PISM” nr 7—8/1964, ss. 983—988.

kiem, a więc współwłaścicielem broni jądrowej⁴⁷. W tym świetle staje się zupełnie jasne, dlaczego nie zorganizowano w ogóle kontroli międzynarodowej w ramach Agencji Kontroli Zbrojeń w zakresie broni atomowej. Jak wskazywał Fletcher „z chwilą kiedy państwa członkowskie UZE usunęły przeszkody polityczne dla remilitaryzacji Niemiec na podstawie traktatu z 1954 r. wykazały one niewielką skłonność do stosowania postanowień co do kontroli zbrojeń”⁴⁸.

W konkluzji można stwierdzić, że Agencja Kontroli Zbrojeń, która w założeniu miała regulować zbrojenia państw członkowskich UZE na kontynencie europejskim, zwłaszcza zaś miała zapobiec uzbrojeniu Niemiec w pewne rodzaje broni ofensywnej, nie odegrała żadnej roli w tym zakresie. Złożyły się na to dwojakie przyczyny. Po pierwsze stało się tak wskutek wadliwej konstrukcji kontroli międzynarodowej, co spowodowało, że już w samym założeniu kontrola ta nie mogła być skuteczna. Po drugie, celem NATO, układu skierowanego przeciwko państwom socjalistycznym, jest stworzenie możliwie najsilniejszych, zintegrowanych sił wojskowych, a problemem ograniczenia zbrojeń zainteresowane są tylko odpowiednie organy UZE. Antynomia między NATO a systemem kontroli w UZE jest szczególnie jaskrawa w świetle żądań kierowanych przez NATO do NRF o zwiększenie tempa remilitaryzacji⁴⁹. W systemie wzajemnego powiązania między NATO a Unią Zachodnioeuropejską przy równoczesnym podporządkowaniu Unii organom wojskowym NATO cele i dążenia tej ostatniej uczyniły w znacznym stopniu bezprzedmiotowymi postanowienia kontrolne. Sama Agencja zaś stała się organem ograniczającym swą działalność do prowadzenia wrywkowych i niepełnych statystyk uzbrojenia i sił konwencjonalnych, i to nie wszystkich sił narodowych, lecz głównie pozostających pod dowództwem NATO.

Jest zrozumiałe, że dla uspokojenia opinii publicznej formułuje się tezy i publikuje materiały mające świadczyć o dużym znaczeniu Agencji Kontroli Zbrojeń. Również sprawozdania Agencji kierowane do Zgromadzenia i Rady Unii Zachodnioeuropejskiej starają się uzasadniać istnienie i użyteczność kontroli. Jak wskazuje jednak R. Pinto, sprawozdawcy Zgromadzenia są bardzo sceptyczni w tym względzie, kontrola nie jest bowiem prowadzona w sposób zadowalający⁵⁰. Na małe jej znaczenie wskazuje zwłaszcza fakt, że z wyjątkiem zakazu produkcji niektórych rodzajów broni przez NRF spro-

⁴⁷ Do tego wniosku dojść można analizując niedawne propozycje NRF w sprawie rozbrojenia i innych pociągnięć politycznych. „Trybuna Ludu”, z 27 III 1966 r.

⁴⁸ R. Fletcher, jw., s. 150; E. de la Vallée Poussin, *Erfahrungen der europäischen Rüstungskontrolle. Das Rüstungskontrollamt der WEU als Modell einer regionalen Rüstungskontrolle unter Verbündeten*. „Europa-Archiv” 1961, s. 682.

⁴⁹ E. Menzel, jw., ss. 9767–9768; W. Morawiecki, *Unia Zachodnio-Europejska*. „Sprawy Międzynarodowe” nr 3/1962, s. 70; tegoż, *Organizacje międzynarodowe*, wyd. 2. Warszawa 1965, s. 392.

⁵⁰ R. Pinto, jw., ss. 207–208.

wadza się ona do kontroli poziomu uzbrojenia w praktyce określanego przez każde państwo członkowskie.

W samej zaś NRF, zakazy produkcji broni ABC, na co wskazywaliśmy wyżej, nie są w praktyce kontrolowane. Równocześnie zaś uchylanie przez Radę Unii Zachodnioeuropejskiej względnych zakazów produkcji dobitnie wskazuje, że w oczach sojuszników NRF ograniczenia te mające znaczenie propagandowe z wojskowego punktu widzenia są nieuzasadnione.

Doświadczenia UZE przywodzą na myśl wspomnienie o sojuszniczych komisjach kontroli, które miały nadzorować rozbrojenie Niemiec przewidziane w traktacie wersalskim⁵¹. Tak wówczas, jak i obecnie rzekoma konieczność zachowania części potencjału zbrojeniowego Niemiec dla ewentualnego wykorzystania go przeciwko państwom socjalistycznym spowodowała, że postanowienia dotyczące kontroli pozostawionych zbrojeń były nie wykonywane w praktyce i stały się tylko iluzją wprowadzającą w błąd światową opinię publiczną.

JANUSZ GILAS, JANUSZ SYMONIDES

MEMORIAŁ NIEMCÓW ŁÓDZKICH W SPRAWIE ANEKSJI ZIEM POLSKICH DO RZESZY W OKRESIE I WOJNY ŚWIATOWEJ

Z chwilą ukazania się artykułu hamburskiego historyka, Fritza Fischera *Deutsche Kriegsziele. Revolutionierung und Separatfrieden im Osten 1914—1918*¹, a następnie jego książki, *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18*² rozpoczęła się dyskusja³, która skoncentrowała się przede wszystkim na dwóch problemach: a) genezy I wojny

⁵¹ Tekst: Dz. U. R. P. 1920, nr 35, poz. 200 (załącznik). Omówienie: E. Gumbel, *Disarmament and Clandestine Rearmament under Weimar Republic*. W: *Inspection for Disarmament* pod red., S. Melmana. New York 1953; B. Jaworznicki, *Kontrola zbrojeń niemieckich po I wojnie światowej*. „Sprawy Międzynarodowe” nr 2/1955, s. 25n; J. Krassuski, *Reakcja Polski na zniesienie Sojuszniczej Komisji Kontroli*. „Przegląd Zachodni” nr 6/1961, ss. 284 i n; tegoż, *Rola Ligi Narodów w kształtowaniu stosunków polsko-niemieckich 1919—1939*. W: *Problem polsko-niemiecki w traktacie wersalskim*. Poznań 1963, ss. 577 i n; J. H. Morgan, *Assize of Arms being the Story of the Disarmament of Germany and Her Rearmament 1919—1939*. London 1945, ss. 266—276. Również H. Dembiński, *Dozbrawanie Niemiec w świetle prawa narodów*. Kraków 1935, s. 15.

¹ „Historische Zeitschrift”, 1953, Bd. 188, nr 2, ss. 249—310.

² Düsseldorf, Droste Verlag, 896 ss. Książka ta miała dotychczas trzy wydania: I 1961, II 1962, III 1964.

³ Najważniejsze głosy polemiczne zebrał, opatrzył wstępem i opublikował E. W. Lynar, *Deutsche Kriegsziele 1914—1918*. Frankfurt/M, Ullstein Verlag, 1964, 197 ss. W załączeniu do tej publikacji znajduje się spis obejmujący 60 recenzji z książki F. Fischera, *Griff nach der Weltmacht*, który charakteryzuje znaczenie naukowe dzieła Fischera.